

Aktiesparande – en dubbel subversion?

FREDRIK NILSSON, fil.dr, är verksam som forskare vid etnologiska institutionen, Lunds universitet. Han leder projektet "Aktiesparande – en ny folkrörelse? En etnologisk undersökning av aktiesparandets drivkrafter, uttrycksformer och gemenskaper." Han arbetar även med gränsproblematik i Öresundsregionen.

i ett tv-reportage om aktiemarknadens nedgång som sändes i Rapport kring årsskiftet 2001 intervjuades en byggnadsarbetare på en större arbetsplats i Malmö. Reportern ville veta hur arbetarens ekonomi påverkades av nedgången. Arbetaren kände sig lugn. Han hade fullständig kontroll på sina aktier. I hans bälte fanns inte bara hammare och tumstock, utan även en liten mottagare med vars hjälp han konstant höll sig underrättad om hur hans aktieinnehav förändrade värde. I reportaget ingick även ett besök i en arbetsbod. Det var vid lunchtid. Byggnadsarbetarna satt vid borden, packade upp sina medhavda mackor och sitt kaffe från väskor och plastpåsar som det stod Konsum på. Några var medlemmar i en aktiesparklubb och det pågick ett samtal om vad som hände med deras gemensamma aktieportfölj. Den gamla handelskooperationen, Konsum, och arbetargemenskapen förenades i detta ögonblick med en ny form för gemenskaper – aktiesparklubbar – på ett till synes oproblematiskt sätt.

Att investera i och handla med aktier var länge något som enbart ett fåtal i samhällets toppskikt ägnade sig åt i Sverige. För det stora flertalet medborgare var aktiehandel ett svårbegripligt och avlägset fenomen (jfr Fagerfjäll 2001). Idag är emellertid situationen en helt annan och Sverige är unikt. Inte på någon annan plats i världen deltar en så stor andel av befolkningen i marknadens verksamheter genom fondsparande, aktiesparklubbar och individuella aktiviteter (jfr Montoya 2000:6–8). Våren 2001 hade t.ex. *Sveriges Aktiesparares Riksförbund* (*Aktiespararna*) cirka 132.000 medlemmar, för tjugo år sedan uppgick antalet medlemmar till cirka 20.000 (www.aktiespararna.se)¹. Den lavinartade ökningen speglas också i det växande utrymme som ekonomijournalistiken ges i massmedia (jfr Lindqvist 2001). Premiepen-

sionsvalet hösten 2000, då löntagarna tvingades placera delar av sina pensionsförsäkringar i aktier, och lanseringen av Telia som börsföretag har förmodligen också bidragit till ett ökat intresse. Enligt en TEMO-undersökning äger sjuttiosju procent av svenskarna aktier i någon form (*Sydsvenska Dagbladet*, SDS, 22. 1. 2002). Men vad innebär det för människor att aktiemarknaden blivit en, som det tycks, självklar referenspunkt?² Hur påverkas människors vardag av sparande och investering i aktier?

ETT POLITISKT FÄLT

Aktiesparandets expansion sammanfaller med en tid som av samhällsdebattörer såväl som forskare betraktas som en brytningspunkt. Industrisamhället står i begrepp att ersättas av ett informationssamhälle och en ny ekonomi som påverkar människors produktions- och konsumtionsmönster (se Löfgren m.fl. 2001). I diskussionerna framhålls att vi rör oss mot ett allt mer globaliserat, högteknologiskt och individualiserat samhälle där människor i allt större utsträckning själva måste ta ansvar för allt fler frågor, från den globala miljön till lönesättning och pensionsstorlek.

I samhällsdebatten har marknaden kommit att inta en central position. Flera av samtidens allmänpolitiska frågor, som t.ex. privatiseringen av den offentliga sektorn, hämtar näring ur de krav marknaden påstås ställa på samhället och individen. Marknaden har blivit en retorisk figur som används för att kommentera rådande samhällssituation och ange framtida färdriktning (jfr Garsten & Hasselström 2000:6). Somliga ser en utveckling där marknaden tycks ha övergått från att ha varit en in-

rättning för att organisera mänskliga relationer till att bli en kraft med egen vilja och egna behov. Mats Lindqvist hävdar, med stöd i Fredric Jameson, att man kan tala om en *naturalisering* av marknads- och ekonomitänkandet (2001:45), det har blivit självklart att marknaden tillfredställer naturliga vinstbehov hos människor. Marknadens dominans i människors handlingar och föreställningsvärldar har gjorts till ett naturtillstånd.

Det ökande sparandet i aktier betraktas ibland som en konsekvens av välfärdsstatens reträtt och marknads framryckning (jfr Lindqvist 1999). Ur denna förändring i balansen mellan makrostrukturerna kan en dystopisk och en utopisk dimension manas fram: Medborgarna kan inte längre vara säkra på att staten garanterar den välfärd som så länge tagits för given. I stället väljer därför medborgarna att i allt högre grad förlita sig på marknaden (jfr Montoya 2000:4). Detta kan antingen tolkas som att medborgarna (åter)får en frihet som staten tidigare förnekat dem, eller som att medborgarna förlorar inflytande över sin egen situation eftersom marknaden, i motsats till staten, inte bygger på en ansvarstagande struktur. I motsats till demokratiska institutioner är marknaden inte offentlig och därmed inte heller föremål för granskning (jfr Hallenberg 1999). Man kan inte med demokratiska medel få marknaden att ta ett socialt ansvar (jfr Bauman 1998:13).

Ett ökat intresse för aktier måste emellertid även relateras till en konkret teknologisk nivå. Det ökande sparandet i aktier kan nämligen också betraktas som ett utslag av att människor med ny snabb kommunikationsteknologi kan koppla upp sig mot såväl globala informationsflöden som nationella och internationella aktie- marknader. Även den teknologiska för-

ändringen rymmer såväl utopiska som dystopiska visioner. De fysiska avstånden tenderar, enligt t.ex. Paul Virilio (1986), att få allt mindre betydelse för hur människor agerar. Eftersom den nya, snabba kommunikationsteknologin tycks påverka rummets utsträckning har det även hävdats att den erbjuder individer större frihet, i handling såväl som i tanke (jfr Leyshon & Thrift 1997:223). Andra hävdar att marknadstänkandets primat leder till ökad individualism där mellanmännisklig interaktion ersätts med relationen individ-maskin (jfr Boden 2000).

Såväl forskningsfronten som debattklimatet kring orsakerna bakom aktiesparandets expansion präglas av generella antaganden om existentiell oro och osäkerhet bland medborgarna (jfr Lindqvist 2001). Här ser vi ett behov av djupare analyser med utgångspunkt i de konkreta och vardagliga erfarenheter och praktiker som omger aktiesparandet. Men det krävs även problematisering. Är aktiesparande ett stycke reflexivt arbete eller har aktiesparande blivit en naturlig del av vardagen, så självklar att man inte reflekterar över det? Om aktiesparandet inte ingår i en oreflekterad del av vardagen, kring vad reflekterar man: riskhantering, vinstmaximering, etiska och politiska frågor?

AKTIEVÄRLDEN SOM FORSKNINGSFÄLT

Människors intresse för aktier har givetvis studerats tidigare. Det finns t.ex. försök att utifrån psykologiska faktorer förklara individers beslut att köpa eller sälja aktier (t.ex. Gyllenram 1998). Andra studier av marknaden och marknadens aktörer fokuserar på experter, t.ex. börs- och finansanalytiker (se t.ex. Boden 2000, Hasselström 2000), eller på massmedias infly-

tande (Lindqvist 2001). Vi vill lyfta fram gemene man som aktör i denna värld, vilket endast i undantagsfall sker (se t.ex. Lindqvist 1999 och Montoya 2000). Det finns också, som visats ovan, en mängd dystopiska och utopiska versioner av ett samhälle i förändring som tycks driva människor mot bl.a. aktiemarknaden. Vad vi vill göra är att problematisera varför vi ser en ökning av intresset för aktier bland gemene man. Är det en effekt av att välfärdsstaten tycks retirera? Är det en effekt av en ökad individualisering och globalisering? Är aktiesparande helt enkelt en metod människor tillgriper för att påverka sin ekonomiska situation? Om så är fallet, är det en effekt av ovan nämnda politiska och ekonomiska förändringar? Finns det bland gemene man erfarenheter som kan relateras till välfärdsstatens reträtt, ökad individualisering och globalisering? Förmodligen finns det flera andra drivkrafter. Samtidigt som intresset för aktier växer ser vi också ett ökat intresse för spel i allmänhet (*Spelvärlden*, nr 1 2001). Är det en tillfällighet eller utgör aktiesparande ett spännande alternativ till andra spelformer?

Men vi vill även, och kanske framför allt, undersöka vilka konkreta uttrycksformer aktiesparande tar sig i människors vardag. Hur skaffar man sig information och kunskap om detta ekonomiska fält? I vilken utsträckning följer man med i massmedias allt mer omfattande rapporteringar? I vilken utsträckning är man uppkopplad mot aktiemarknaden via internet? Hur gestaltar sig vardagen då aktier ingår som en självklar beståndsdel och vilka erfarenheter, drömmar, fantasier och föreställningar om samhället emanerar ur detta?

Ett tredje problemfält vi skall närma oss är frågan om hur intresset för aktier bidrar

Kreuger & Toll, 1921, ett av 1900-talets mer kända och omstridda värdepapper.

till att etablera nya gemenskaper. Den ekonomiska sfär där aktiemarknaden ingår som en central komponent framställs ofta, inte minst i tidigare nämnda makroteoretiska resonemang, som en individualiserad värld där människor interagerar med datorer i större utsträckning än med varandra, där ett globalt handlingsutrymme har ersatt ett lokalt. Men det finns också forskning som hävdar att den osäkerhet som omger marknaden som ekonomiskt fenomen, i förening med dess elektroniska, individualiserade och globala karaktär leder till behov av mer, inte mindre, interaktion mellan individer som träffas ansikte mot ansikte (jfr Boden 2000, Leyshon & Thrift 1997:292). Kan denna utveckling skönjas bland vanliga människor som i allt större utsträckning börjar intressera sig för aktiesparande? Leder nedmonteringen av välfärdsstaten till

förmån för en allt mer inflytelserik global aktiemarknad och datorrelaterad livsvärld till att medborgarna aktiverar mer intensiva relationer där t.ex. frågor som rör moral och politik är nyckelteman (jfr Bauman 1996, 1999, även Klein 2001)? Omintetgjörs solidaritetstänkande eller skapar aktiesparande istället förbindelser där solidaritet omformuleras i relation till de krav det nya samhället ställer på individerna (jfr Lindqvist 2001:70–71)?

Studiet av aktiesparande kan betraktas som en studie av en dubbel subversion. Å ena sidan har nyliberalismens expansion och det marknadsekonomiska tänkandets primat undergrävt tilltron till att samhällslig förändring är möjlig med politiska medel, dvs. genom statlig intervention. Medborgarna måste själv ta ansvar för frågor som tidigare omhändertogs av staten, det civila samhället och medborgaren står

därmed i ett motsatsförhållande till staten (jfr Stråth 1998:38). Stat, nation och klass utgör måhända inte längre primära identifikationspunkter. Å andra sidan är det kanske möjligt att de gemenskapsformer som emanerar ur det marknadsekonomiska tänkandets subversion av det "gamla" samhället lägger grunden för en ny subversion – denna gång av det marknadsekonomiska tänkandets primat. Inte sällan påpekas det att nyliberalism, den globala ekonomin, den nya ekonomin bidrog till att det civila samhället uppstod som en politisk möjlighet gentemot de gamla staternas antiindividualistiska politik (t.ex. Stråth 1998). Det framhävs också att politiken och det demokratiska systemet inte kan ställa krav på de stora ekonomiska aktörerna, de ledande företagen. De enda aktörer som kan ställa krav är aktieägarna (jfr Klein 2001). Skapandet av det civila samhället och medborgarnas "frihet" i nyliberalismens tappning skulle därmed kunna utvecklas till en trojansk häst. Om aktiesparandet utvecklar sig till en verklig folkrörelse kan det möjligtvis skapas en grogrund för etiska och moraliska krav riktade mot det marknadsekonomiska tänkandet och dess förgrundsfigurer – banker och storföretag. Detta ligger delvis i linje med vad företrädare för *Aktiespararna* hävdar och hoppas på: "Ett annat mål är att vi skall ha ett vakande öga på börserna och börsföretagens utveckling, genom vår intressebevakning. Intressebevakningen har ju alla människor nytta av. Så vi ser ju gärna att människor, lite grann som i fackföreningar, att människor i solidaritet borde vara med i Aktiespararna och därmed vår ambition att påverka börsens spelregler. Men det är ju långt kvar. Göran Jonsson jämför oss med fackföreningar, inom parantes. Vi vill ju inte se oss som ett fackförbund. Men vi har den

här intressebevakningen som tillvaratar de små och medelstora spararnas intressen. Det är ju därför vi finns".³

För *Aktiespararna* är det framför allt bristen på insyn i börsvärlden som är problematisk. Om aktiesparandet är på väg att utvecklas till en folkrörelse där solidaritet tar sig nya former finns det således en "motståndsrörelse" som, i motsats till t.ex. *Attac*, framför allt agerar på kapitalismens egen spelplan.

En viktig utgångspunkt i studiet av aktievärlden är en marxistiskt⁴ färgad föreställning om att människan gör historien (jfr Johansson & Liedman 1987:152). Vi menar att ett etnologiskt perspektiv, med fokus på vardagens praktiker, erfarenheter och föreställningar kan bidra till analysen av samtida politiska processer. Aktien blir vår köksingång till den nya ekonomin och nyliberalismens samhälle, *men* den forceras med verktyg som samtidigt problematiserar människan som skapare av historia.

AKTIER SOM AKTIVA MELLANLED

Handel med aktier utgör en transaktionsform som per definition förutsätter kontakt mellan olika aktörer/intressenter. Säljaren har en intention att avyttra en aktie för att realisera en dröm, kanske vill han bygga ett hus.⁵ För att möjliggöra detta måste kanske hans aktier omsättas i andra penningformer. Köparen å sin sida har helt andra intentioner. Han tycker kanske att vanligt räntesparande ger för dålig avkastning och vill därför istället spara i aktier. Aktierna blir det medium som sammanför säljaren och köparen. Som transaktionsform rymmer aktier således konkreta ambitioner som är relaterade till ekonomiska frågor och aktiemarknaden är

alltså ingen mystisk plats, utan existerar i de situationer där interaktion mellan säljare och köpare pågår. Aktier som specifik penningform är därmed ett viktigt element i det globala nätverk som marknaden utgör eftersom: "money allows social relationships to be extended across space and time" (Leyshon & Thrift 1997:23). Men aktier är mer än ett medium som möjliggör ekonomiska transaktioner.

I samhällsdebatten som omgav premiepensionsvalet hösten 2000 föreföll aktier ha ett egenvärde som överskred rent ekonomiska aspekter. Aktier kom t.ex. att förknippas med begreppet frihet. Det faktum att individerna själva fick en möjlighet att påverka storleken på pensionen betraktades av somliga som ett viktigt uttryck för individuell frihet i motsats till den kollektiva tvångströja staten tidigare hade erbjudit människor. Genom att placera pensionsförsäkringar i aktier menade dessutom många samhällsdebattörer att individerna förvaltade sin frihet på ett moraliskt korrekt sätt. Men aktierna betraktades även som positiva alternativt negativa förförare som främjade spänning och spekulation framför rationellt handlande och tänkande. Det fanns alltså en symbolisk och emotionell laddning i fenomenet aktier. Det finns ett viktigt analytiskt element i detta. De element som hjälper marknaden att träda fram, att ta form, är aktörer i ett nätverk. De kan i sig vara föremål för och generera tolkningar (jfr Latour 1991:105) vilka förändrar möjligheter och begränsningar för nya handlingar och värderingar att växa fram. Här kan vi knyta an till sociologen Michel Callons funderingar kring tekno-ekonomiska nätverk: "Techno-economic networks are composite. They mix humans and non-humans, inscriptions of all sorts, and money in all its forms" (1991:153).

I intresset för aktievärldens materialitet är vi, som ovan indikerats, influerade av *Actor Network Theory (ANT)*, kanske framför allt sociologerna John Law (1991) och Bruno Latour (1991). Både Law och Latour, men även kulturgeografen Nigel Thrift (1996), intresserar sig för hur politiska processer utformas på ett mikroskop: "It is possible to conjoin a theory about social action, that of Marx, to the structurationist analysis of social action, utilising the richness and the importance of what Marx called the 'active life process' as it *must* take place in space and time, but retaining the crucial element of determination" (1996:91). Det aktiva momentet, människors relationer till varandra, borgar för en analys där intet är givet på förhand, i synnerhet inte utveckling och förändring. Det oförutsägbara har sin grund i att människor är bärare av olika erfarenheter och förväntningar. Det oförutsägbara momentet förstärks av att man inom ANT inte heller tar "den sociala dimensionen" för given: "So, concerned as they are [forskare inom ANT] with distribution and power, they all in one way or another seek to explore the ways in which machines or other technical materials, may operate to infiltrate, to stiffen, to reorganise, or to dissolve what we more usually think of as 'social relations'" (Law 1991:18). I grunden hävdas att vare sig ting eller människor besitter några essentiella förmågor. Människors, företeelsers och tings egenskaper och identiteter träder i stället fram i relation till något eller någon annan (se t.ex. Law 1991, 1994, Thrift 1996 samt Leyshon & Thrift 1997).

Etnografen, där människan ensam står i fokus, bör ersättas av en *teknografi* där varken människa eller ting tillåts att på förhand äga handlings- eller tolkningsföreträde. En teknografisk analys av nätverk

innebär att vi undersöker hur handlingsmönster, värderingar och föreställningar uppstår i ett samspel mellan människan.

LOKALA ELLER GLOBALA HANDLINGSUTTRYMMEN?

I äldre samhällsformationer var marknaden en central plats i tidlig såväl som rumslig mening. Bland allmogen mättes ofta tid i förhållande till olika marknader. Det fanns ett före, under och efter marknaden. Marknadsplatsen sökte man sig till från när och fjärran, man gick, red och åkte i hästdragna vagnar dit (t.ex. Pred 1986). I dagens samhälle konfigureras marknaden på ett annorlunda sätt. På ett plan är marknaden hela tiden där. Det finns inte längre ett före, under och efter. Aktiemarknaden pågår, även om det finns faktiska begränsningar (jfr Boden 2000). Även i rumslig mening har marknaden förändrat karaktär. Samtidigt som aktiemarknaden påverkar individer såväl som

nationalstater framhävs den ofta som en mytisk enhet, omöjlig att gripa tag i (jfr Montoya 2000:4, Garsten & Hasselström 2000:3). Aktiemarknaden blir en icke-plats genom att vara global och elektronisk samtidigt som den står bortom tiden.

Men dagens svårgripbara aktiemarknad står inte helt bortom tiden, den är inte enbart en elektronisk och global icke-plats: "There is an invisible and a visible hand: There is a disembedded electronic space. But there is also a re-embedded set of meeting places (from restaurants to trading floors) where many of the practices of the first space still have to be negotiated . . . the second, re-embedded space is increasingly an outcome of the first; it is an integral part of disembedded electronic space rather than a relict feature" (Leyshon & Thrift 1997:306). Aktiemarknadens elektroniska karaktär förutsätter alltså även lokalisering av viktiga mötesplatser i reell, fysisk mening. Är aktiesparkklubbarna en effekt av behovet av nya mötesplatser? Utgör den nya mötesplatsen, aktiesparkklubben, även ett centrum

för meningsskapande och reflektioner (jfr Law 1994:104) kring övergripande frågor om solidaritet (jfr Bauman 1996)?

På samma gång som vi betonar tingens förmåga att agera skall vi inte förfalla till teknologisk determinism. Lika lite som människor, aktiemarknad, medier och aktier besitter några inneboende krafter gör kommunikationsteknologier det. Snabbare kommunikationsteknologier innebär inte att lokala livsvärldar automatiskt är uppkopplade mot globala flöden. Att äga aktier har möjligtvis blivit ett imperativ som leder till att lokala gemenskaper – aktiesparklubbar – uppstår. Dessa gemenskaper agerar via datorn på ett globalt elektroniskt fält. Men är verkligen de lokala aktiesparklubbarna globala i sina handlingsmönster? Är handeln med aktier primärt global eller nationell, kanske till och med regional/lokal? Snabbare kommunikationsteknologier har måhända inte gjort lokala livsvärldar obsoleta, utan i stället försett dem med ny kraft? Behovet av platsförankring har måhända stärkts samtidigt som behovet av direkta relationer ökat?

NÄTVERK OCH GEMENSKAP

Det centrala i ovanstående resonemang är att de olika aktörerna, människor, aktiemarknad, aktier och datorer/internet interagerar med varandra. Tar man bort ett element i den faktiska världen försvagas nätverket. Tar vi bort ett element i analysen reduceras vår förmåga till förståelse av hur relationer mellan individ och aktiemarknad organiseras. Vår förmåga att förstå drivkrafter bakom ett ökat aktieintresse och framväxten av nya gemenskaper reduceras likaså eftersom vi därmed reducerar uttrycksformen till passiva för-

medlare av aktiemarknadens eller individens vilja. Om vi skall förstå hur och varför intresset för aktier ökar kan vi således inte bara studera relationer mellan människor, utan vi måste alltså även ta ting/maskiner på allvar. Aktiesparklubbarna är t.ex. uppbyggda av relationer mellan människor *och* av relationer mellan människor och olika ting – aktier, medier, datorer och aktiemarknad. Vi måste därför undersöka hur relationer mellan människor *och* hur relationer mellan människa-ting organiseras. Detta skall göras utan att förfalla till teknologisk eller social determinism. Vi måste även fråga oss vilka konsekvenser på värderingar vissa konstellationer människa-ting får. Vad händer med människors samhällssyn då individer i allt högre grad sparar i aktier och interagerar med marknaden med hjälp av ny kommunikationsteknologi? Är aktiesparklubbarna gemenskaper där individerna tvingas till reflektion och självreflektion ur vilken värdegemenskaper – gemensamma uppfattningar om moral, samhällsutveckling och politik – kan uppstå?

Aktiesparklubbar fokuseras således i vår undersökning. Inte i huvudsak som ett empiriskt fenomen i sig själv, utan som en forskningsyta där relationen mellan individ och aktiemarknad kan problematiseras och belysas. Med utgångspunkt i aktiesparklubbar vill vi testa och nyansera de makroteoretiska dystopierna och utopierna om såväl drivkrafter bakom det ökande intresset för aktier, som samhällsförändringens karaktär. Att utveckla en kulturteoretisk förståelse av samspelet individ-aktiemarknad är ett viktigt kunskapsmål, men det är ett mål som måste relateras till vår ambition att analysera samtida politiska processer. Marknads-tänkandets primat är ett resultat av en

politisk process där nyliberalismen, enligt många, har koloniserat (jfr Lindqvist 2001) eller ockuperat (jfr Klein 2001) medborgarnas vardag. Men för att kunna besvara frågan *hur* nyliberalismen konkretiserats i människors vardag, vilka erfarenheter som gjorts och vilka föreställningar som uppkommit återstår mycket arbete.

NOTER

- ¹ *Aktiespararna* är en politiskt obunden intresseorganisation.
- ² Artikeln är skriven utifrån de övergripande frågor vi ställer i det av Riksbanken finansierade forskningsprojektet *Aktiesparande – en ny folkrörelse? En etnologisk undersökning av aktiesparandets drivkrafter, uttrycksformer och gemenskaper*. I projektet ryms även ett historiskt perspektiv som dock inte berörs i denna artikel.
- ³ Intervjun, gjord med chefen för Aktiespararna i region Syd, ingår i fältarbetet.
- ⁴ Här utgår vi från den humanistisk-filosofiska traditionen inom marxismen.
- ⁵ Vi resonerar här helt och hållet utifrån småspararnas horisont. Situationen ter sig givetvis annorlunda om man tar de stora aktörerna som utgångspunkt.

LITTERATUR

- Bauman, Zygmunt, 1996. "Morality in the age of contingency." I: Heelas, Paul; Lash, Scott & Morris, Paul (eds.), *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity*. Oxford: Blackwell.
- Bauman, Zygmunt, 1998. *Globalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Bauman, Zygmunt, 1999. *In Search of Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Boden, Deirdre, 2000. "Worlds in action: Information, instantaneity and global futures trading." I: Adam, Barbara; Beck, Ulrich & Loon, Just van (eds.), *Risk Society and Beyond. Critical Issues for Social Theory*. London: Sage.
- Callon, Michel, 1991. "Techno-economic networks and irreversibility." I: Law, John (ed.), *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination*. London: Routledge.
- Fagerfjäll, Ronald, 2001. *Affärsvärldens hundra år. En bok om politik, finansmarknader, företag och entreprenörer under det tjugonde århundradet*. Stockholm: Affärsvärldens Förlag.
- Garsten, Christina & Hasselström, Anna, 2000. "Risky business: Discourses of risk and (ir)responsibility in globalizing markets." I: *Anthropology of Markets. Stockholm Working Paper Series*. No. 6. Department of Social Anthropology, Stockholm University.
- Gyllenram, Carl-Gustav, 1998. *Aktiemarknadens psykologi eller Vad styr upp- och nedgångarna på börsen?* Stockholm: Rabén Prisma.
- Hallenberg, Jan, 1999. "Internationell politisk ekonomi." I: Goldmann, Kjell et al., *Politikens internationalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Hasselström, Anna, 2000. "'Can't by me love': Negotiating ideas of trust, business and friendship in financial markets." I: *Anthropology of Markets. Stockholm Working Paper Series*. No. 5. Department of Social Anthropology, Stockholm University.
- Johansson, Ingvar & Liedman, Sven-Eric, 1987. *Positivism och marxism*. Stockholm: Norstedts.
- Klein, Naomi, 2001. *No logo. Märkena, marknaden, motståndet*. Stockholm: Ordfront.
- Latour, 1991. "Technology is society made durable." I: Law, John (ed.) 1991, *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination*. London and New York: Routledge.
- Law, John, 1991 (ed.). "Introduction: monsters, machines and sociotechnical relations." I: *A Sociology of Monsters. Essays on Power, technology and Domination*. London: Routledge.
- Law, John, 1994. *Organizing Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Leyshon, Andrew & Thrift, Nigel, 1997. *Money/Space. Geographies of Monetary Transformation*. London: Routledge.
- Lindqvist, Mats, 1999. "I går var vi slösare – i dag är vi sparare. Etnologiska reflexioner kring en privatekonomisk mäsas." I: *Kulturella Perspektiv* 1:1999, s. 25–38.
- Lindqvist, Mats, 2001. *Is i magen. Om ekonomins kolonisering av vardagen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Löfgren, Orvar, 2001. "Den nya ekonomin – en kulturhistoria." I: *Kulturella Perspektiv*. Svensk etnologisk tidskrift 3:2001, s. 2–13. Temanummer: "Den nya ekonomin – en kulturhistoria".

- de Montoya, Monica Lindh, 2000. "Looking into the future: Anthropology and financial markets." I: *Anthropology of Markets. Stockholm Working Paper Series*. No. 2. Department of Social Anthropology, Stockholm University.
- Pred, Allen, 1986. *Place, Practice and Structure. Social and Spatial Transformation in Southern Sweden 1750–1850*. Cambridge: Polity.
- Stråth, Bo, 1998. *Mellan två fonder. Lo och den svenska modellen*. Stockholm: Atlas.
- Thrift, Nigel, 1996. *Spatial Formations*. London: Sage.
- Virilio, Paul, 1986. *Speed and Politics. An essay on Dromology*. New York: Semiotext(e).

Övrigt:

- Spelvärlden. En tidning om spel och spelvärlden från Svenska Spel*, Nr 1 2001.
- Sydsvenska Dagbladet*, 22. 1. 2001.
- www.aktiespararna.se

SUMMARY

Share Investing – a Possible Subversion of Neoliberal Values?

During the last decades of the 1900's and the beginning of the 2000's, share investing has acceler-

ated in a way that gives Sweden a unique position in an international perspective. The spread of share investing among ordinary people has attracted our interest. The overall purpose is to make a cultural analysis of the shareholders' motives, forms of expression and the new social communities that develop. If, as often assumed, a global economy and neoliberal values have colonized everydaylife, is it possible for shareholders to become subversive agents, turning against a neoliberal hegemony?

The research can be theoretically formulated as an analysis of how connections between individuals and the share market are arranged as an interplay between actors. It certainly involves actors of different kinds whose actions can be said to contain different degrees of intention, but they are nevertheless involved as active actors who influence each other by changing possibilities and restrictions for new actions and values. Ethnography, where people alone are in focus, is replaced by a *technography* where neither persons – shareholders – nor objects – media, shares, computers, internet and the share-market – are allowed to have a preferential right of action or interpretation beforehand.

The project intends partly to seek an understanding of an empirical phenomenon and partly to further develop a cultural theoretical understanding of how economic, social and cultural spheres are connected.